

Andrzej Sitarski

Zjawisko homonimii w polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej

Studia Rossica Posnaniensia 20, 197-201

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZJAWISKO HOMONIMII W POLSKIEJ I ROSYJSKIEJ TERMINOLOGII JĘZYKOZNAWCZEJ

THE PHENOMENON OF HOMONYMY IN POLISH AND RUSSIAN LINGUISTIC TERMINOLOGY

ANDRZEJ SITARSKI

In the article the author contained characterization of the phenomenon of homonymy in the field of Polish and Russian linguistic terminology. The author indicates that homonymy in reference to the studied vocabulary should first of all be considered from the aspect of functioning of a given meaning in terminologies serving separate fields of knowledge.

Andrzej Sitarski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej, ul. Marchlewskiego 124/126, 61-874 Poznań, Polska—Poland.

Rozpatrując problem homonimii w polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej, należy wziąć pod uwagę fakt, że w literaturze przedmiotu można się spotkać z odmiennymi stanowiskami na temat samego znaczenia terminu homonimia. Autorzy prac poświęconych temu zagadnieniu zgodnie stwierdzają, że homonimia polega na wyrażaniu różnych znaczeń za pomocą identycznej formy językowej¹. Jednak w uzupełnieniu tej definicji, na przykład, w *Słowniku terminologii językoznawczej*² Z. Gołąba, A. Heinza, K. Polańskiego czytamy, że: „wyraz homonimiczny zawiera kilka znaczeń albo różnego pochodzenia, albo dających się sprowadzić do wspólnego mianownika, a więc etymologicznie identycznych”³. Natomiast W. Doroszewski twierdzi, że: „skoro homonimy mają charakteryzować się tą samą podstawą słowotwórczą i tym samym formantem, to winny reprezentować różne części mowy”⁴.

¹ Por. m. in. O. C. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва 1966, s. 287; Ю. С. Маслов, *Омонимы в словарях и омонимы в языке*, в кн.: Вопросы теории и истории языка, Ленинград 1963, s. 98; *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1978, s. 122; E. Grodziński, *O pojęciu wieloznaczności „łańcuchowej”*, „Poradnik Językowy” 1969, z. 5, s. 259.

² Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1968.

³ Tamże, s. 238.

⁴ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1, Warszawa 1958, s. XLVI.

J. D. Apresjan zauważa, że: „homonimia stanowi jeden z biegunów na skali niejednoznaczności. Na drugim znajduje się monosemia, której różne typy są mniej lub bardziej zbliżone do wieloznaczności”⁵.

W sposób o wiele bardziej skomplikowany przedstawia się problem określenia takich kryteriów, które pozwoliłyby jednoznacznie odróżnić wieloznaczność od homonimii. E. Grodziński, skupiając się w swoich badaniach przede wszystkim nad zagadnieniem odmian wieloznaczności, zauważa, że: „przechodzenie wieloznaczności w homonimie to najczęściej nic innego, jak rozpad wieloznaczności, występujący w wyniku tego, że używanie wyrazu o znaczeniach pośrednich, wiążących skrajne, staje się coraz radsze, aż zanika zupełnie z żywego języka, pozostaje zaś używanie wyrazu o znaczeniach skrajnych, nie powiązanych treściowo”⁶. E. Bałdyga⁷ stwierdza, że zjawisko to następuje w wyniku demetaforyzacji (zanika poczucie zastosowania przenośnego danej nazwy). R. Grzegorzycowa konstatuje, iż z punktu widzenia czysto synchronicznego „oddzielenie polisemii od homonimii natrafia na poważne trudności, wymaga często odwoływania się do subiektywnego poczucia przy stwierdzeniu, czy dane znaczenie pozostaje jeszcze w jakimś związku z innym znaczeniem tego wyrazu, czy też zupełnie się oderwało”⁸.

W niektórych słownikach, jak podkreśla J. D. Apresjan „za obiektywne kryterium homonimii uważa się różnicę w zestawie kategorii gramatycznych dla dwóch znaczeń leksykalnych”⁹. Jednakże różnice takie zdarzają się bardzo rzadko (np. *tropik* — ‘upał’, przym. *tropikalny*; *tropik* — ‘materiał’, przym. *tropikowy*).

Częściej mamy do czynienia z wyrazem wieloznacznym, mającym różne derywaty, których nie można stosować wymiennie, np. *owoc* — *owocny* i *owocowy*, *proza* — *prozaiczny* i *prozatorski*. Diametralnie odmienne stanowisko w sprawie określenia pojęcia homonimii zajmuje W. I. Abajew. Według Abajewa homonimia nie ma nic wspólnego z polisemią, a za prawdziwe homonimy należy uznać tylko te wyrazy, które „никогда, ни в какую историческую эпоху не были одним словом и развитие которых можно изобразить параллельными, нигде не сходящимися линиями”¹⁰.

Na podstawie kilku przytoczonych wypowiedzi na temat kryteriów roz-

⁵ J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, s. 238.

⁶ E. Grodziński, op. cit., s. 263.

⁷ E. Bałdyga, *Metody wydzielenia homonimów*, „Poradnik Językowy” 1975, z. 10, s. 574.

⁸ R. Grzegorzycowa, *O tak zwanych homonimach słowotwórczych*, „Poradnik Językowy” 1966, z. 6, s. 244.

⁹ J. D. Apresjan, op. cit., s. 237.

¹⁰ В. И. Абаев, *О подаче омонимов в словарях*, „Вопросы языкознания” 1957, nr 3, s. 10.

graniczenia homonimii i polisemii można stwierdzić, że ustalenie takich kryteriów, które pozwoliłyby na definitywne odróżnienie polisemii od homonimii sprawia badaczom znaczne trudności. Dlatego też większość autorów zgadza się z twierdzeniem, iż podstawą do orzekania o homonimiczności danego użycia powinno być kryterium znaczeniowe. W związku z tym za homonimy uważać będziemy takie wyrazy (identyczne pod względem formy), których każde ze znaczeń jest niezależne jedno od drugiego i odnosi się do przedmiotów, zjawisk, jakości funkcjonujących w danej rzeczywistości.

Przechodząc do omówienia zjawiska homonimii w terminologii językoznawczej języków polskiego i rosyjskiego należy stwierdzić, że w stosunku do tej kategorii słownictwa może być ono rozpatrywane w dwu aspektach: w aspekcie funkcjonowania danego oznaczenia w terminologiach obsługujących odrębne dziedziny wiedzy oraz w zakresie terminologii lingwistycznej obu języków.

Charakteryzując pierwszą grupę homonimów terminologicznych wypada podkreślić, że tego typu homonimy powstają na skutek utworzenia nowego centrum semantycznego znaku, funkcjonującego dotychczas w innej dziedzinie terminologicznej. Jako przykłady homonimów, które oprócz terminologii językoznawczej występują w innych terminologiach mogą posłużyć wyrazy: *absorbacja* (*абсорбция*) — 1) w fizyce, 2) chemii, 3) językoznawstwie; *aglomeracja* (*агломерация*) — 1) w technice, 2) językoznawstwie; *allegro* (*алLEGRO*) — 1) w muzyce, 2) językoznawstwie; *anomalia* (*аномалия*) — 1) w biologii, 2) geografii, 3) językoznawstwie; *dyferencjacja* (*дифференциация*) — 1) w matematyce, 2) geologii, 3) socjologii, 4) językoznawstwie; *kadencja* (*каденция*) — 1) w muzyce, 2) językoznawstwie; *morfologia* (*морфология*) — 1) w botanice, 2) geologii, 3) językoznawstwie; *redukcja* (*редукция*) — 1) w biologii, 2) ekonomii, 3) językoznawstwie.

Na podstawie znacznej liczby przykładów (ogółem odnotowano 19 przykładów) należy sądzić, że ten typ homonimii wykazuje tendencję do rozwoju w słownictwie naukowym. Przyczyn tworzenia się tego rodzaju homonimów wypada szukać w działaniu tendencji do ekonomii środków językowych. Ponadto należy podkreślić, że ten typ homonimii nie jest sprzeczny z podstawowymi wymogami, stawianymi terminowi naukowo-technicznemu, gdyż terminologie, w których występują wymienione wyżej terminy reprezentują odrębne dziedziny nauki.

Nasuwa się jeszcze jedno spostrzeżenie. Otóż zwiększona częstotliwość użycia wyodrębnionych znaków terminologicznych, w związku z występowaniem ich w różnych dyscyplinach naukowych, sprzyjać może szybszemu rozpowszechnianiu się tego typu wyrazów, a także przechodzeniu takich terminów do dziedziny leksyki międzynaukowej, jak również częściowej ich determinologizacji i przejściu do zasobu leksyki języka ogólnego.

Jak już zaznaczyliśmy, istnieje jeszcze jedna grupa terminów lingwisty-

czynnych tworzących homonimy. Są to homonimy występujące wewnątrz charakteryzowanej terminologii. Za terminy-homonimy funkcjonujące w obrębie terminologii lingwistycznej będziemy uważać takie wyrazy, przy definiowaniu których autorzy słowników terminów językoznawczych¹¹ zaznaczają, że dany termin występuje w dwóch różnych znaczeniach lub też wówczas, kiedy dany znak terminologiczny powtarzany jest tyle razy, ile posiada odrębnych znaczeń¹². A oto kilka przykładów zaczerpniętych z polskiej i rosyjskiej terminologii lingwistycznej:

Determinant I — morfem rozszerzający pierwiastek, czyli determinant pierwiastkowy — określenie stosowane w indoeuropeistyce dla pewnych spółgłosek, które rozszerzają pierwiastek, pełniąc często formalną funkcję morfologiczną, tj. nie dającą się zdefiniować znaczeniowo.

Determinant II — człon określający. W związku z zasadą dwuczłonowości wyrazów, struktur syntaktycznych determinantem, czyli określnikiem, nazywać można ten człon w wyrazie czy wyraz w grupie lub zdaniu, który określa, czyli precyzuje funkcjonalnie człon czy wyraz pozostały związany z nim morfologicznie czy syntaktycznie.

Język I — język ujmowany w ramach ogólniejszego zjawiska mowy.

Język II — anatomiczny organ mowy odgrywający główną rolę przy artykulacji głosek.

Наречие I — часть речи.

Наречие II — крупное подразделение языка, объединяющее группу говоров, связанных между собой рядом общих явлений, неизвестных другим говорам.

Ряд I — два или несколько речевых элементов, или единиц речи, следующих непосредственно друг за другом.

Ряд II — та зона ртового резонатора, где происходит поднятие соответствующей части языка при произнесении данного гласного, чем обуславливается более или менее переднее или заднее его образование.

Ряд III — совокупность фонологических единиц, объединяемых общностью дифференциального признака или признаков.

Связка I — служебный глагол, являющийся частью составного сказуемого.

Связка II — совокупность сем, которой в плане выражения соответствует одна (единая) неразложимая единица или фонетико-орфографический комплекс.

Niewielka liczebność terminów-homonimów odnotowanych w obrębie polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej pozwala stwierdzić, że tworzą one właściwie grupę zamkniętą w *Słowniku terminologii językoznawczej*

¹¹ Ma to miejsce w *Słowniku terminologii językoznawczej* Z. Gołąba, A. Heinza i K. Polańskiego (op. cit.).

¹² Na przykład w *Словаре лингвистических терминов* О. С. Ахмановой.

Z. Gołaba, A. Heinza i K. Polańskiego odnotowano tylko 3 przykłady, natomiast w *Słowniku terminów lingwistycznych* pod red. O. S. Achmanowej — 6 przykładów). Fakt ten zdeterminowany jest jedną z naczelných zasad organizacyjnych słownictwa tego obszaru leksyki: jedno oznaczenie terminologiczne — jedna definicja.

Tak więc, w polskiej i rosyjskiej terminologii lingwistycznej obserwuje się częściej ten rodzaj homonimii, który związany jest z równoległym użyciem terminu w odrębnych dyscyplinach naukowych, w tym również w językoznawstwie.

АНДЖЕЙ СИТАРСКИ

ЯВЛЕНИЕ ОМОНИМИИ В ПОЛЬСКОЙ И РУССКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

В настоящей статье рассматривается вопрос реализации омонимии в польской и русской лингвистической терминологии.

Омонимию по отношению к научно-технической лексике можно рассматривать в двух аспектах: 1) как омонимию межтерминологическую и 2) омонимию внутритерминологическую. В лингвистической терминологии обоих языков реализуется главным образом первый тип омонимии. В польской и русской лингвистических терминологиях существуют такие терминологические обозначения, которые одновременно отмечаются в терминологических системах других научных дисциплин. Причину этого надо усматривать в реализации тенденции в экономии языковых средств.

THE PHENOMENON OF HOMONYMY IN POLISH AND RUSSIAN LINGUISTIC TERMINOLOGY

by

ANDBZEJ SITARSKI

Summary

In the article the author discusses the problem of realization of the phenomenon of homonymy in Polish and Russian linguistic terminology. The analysis of lexical material made it possible to separate two types of homonymy: 1. interterminological homonymy and 2. intraterminological homonymy. In linguistic terminology of both languages discussed here one can observe the realization, first of all, of the first type of homonymy. The reason of occurring in Polish and Russian linguistic terminology of terms which function also in the terminologies of other scientific disciplines one can see, among others, in the realization of a tendency to the economy of linguistic means of expression.